

МІФОПОЕТИКА НОВЕЛИ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ „МІСЯЦЬ”

В статті, на матеріалі аналізу новели „Місяць”, визначається роль архетипічних образів та символів у досягненні психологічної глибини. Зосереджено увагу на міфологічних образах лісу, річки, дороги, Місяця, коней, дня і ночі. Простежується функція підсвідомого у відтворенні поведінки персонажів. Виявлено ставлення Ольги Кобилянської до проблеми добра і зла, гріха та покаяння.

Ключові слова: підсвідоме, архетип, міфологічні образи, ліс, річка, Місяць, день і ніч.

Лідія Голомб

Мифопоэтика новеллы О. Кобылянской „Луна”

В статье, на материале анализа новеллы „Луна”, обозначается роль архетипических образов и символов в достижении психологической глубины. Сконцентрировано внимание на мифологических образах леса, реки, дороги, Луны, коней, дня и ночи. Прослеживается функция подсознательного в отображении поведения персонажей. Виявлено отношение Ольги Кобылянской к проблеме добра и зла, греха и покаяния.

Ключевые слова: подсознательное, архетип, мифологические образы, лес, речка, Луна, день и ночь.

Lidiya Holomb

Mythopoeity of Olga Kobylyanska's novel „The Moon”

In this article the role of archetypal images and symbols in achievement of psychological depth is defined on the basis of analysis of the novel "The Moon". The attention is concentrated on mythologic images of a forest, river, road, the Moon, horses, day and night. The function of subconscious in representation of the characters behaviour is retraced. Olga Kobylyanska's position in comprehension of the problem of good and evil, sin and repentance is revealed.

Key words: subconscious, archetype, mythologic images, a forest, river, the Moon, day and night.

Міфологічна свідомість із її потужним впливом на літературу початку ХХ ст. визначила своєрідність новели О. Кобилянської "Місяць" (1911). Архетипні начала, покладені в основу міфологем лісу, ріки, дороги, місяця, що становлять сюжетний каркас твору, незмірно розширили змістову наповненість новели, надали їй характеру притчі. За слушним спостереженням С. Кирилук, "письменниця свідомо вдається до семантичної універсалізації подій і вчинків своїх героїв, тому мотиви та образи міфологічної генези в її літературному трактуванні наділені певною впізнаваністю" [7, с. 133].

Сучасні дослідники відзначають глибокий психологізм новели, наявність у ній екстравертного та інтравертного способів психологічного аналізу [5, с. 120], простежують літературну типологію мотиву місяця у творі [7, с. 128-131].

Подія, відображена в новелі, на перший погляд видається цілком буденною. Це поїздка юного семінариса-богослова "на ферії" в рідне село до матері на винаймленій "мужицькій фірі", якою править статечний господар "бадьо Георгі". Дорога далека й небезпечна, через "непроглядний" ліс і гори, проте Николай, – "молодий, щасливий, неначе на волю випущений птах" [8, с. 346], – випромінює радість, молодечу енергію. І все ж у динаміці розгортання сюжету вже з перших сторінок новели проходить якась таємнича моторошна гра життя зі смертю, що надає кожному рухові, жесту, погляду, тембру голосу персонажів надзвичайної напруги, навіть острах і змушує читача до пошуку шляхів розкодування образів.

Хронотоп новели замикається в межах однієї неповної доби та небезпечного простору, який, утім, зовсім не лякає Николая. Дещо дивує юнака тільки те, що годинник, який він завів своєчасно, раптом зупинився о третій чверті на першу. Тут і розпочинається інший відлік часу, з'являється мотив невідворотності долі, яка безжально рахуватиме останні години земного життя Николая – аж до моменту, позначеного фатальним знаменням.

Містична роль годинника в тексті новели не зводиться до вказівки на смертний час Николая, що настане вночі о третій чверті на першу. Цінна золота річ, утілюючи матеріальну вартість, засліплює своїм блиском Георгі, у підсвідомості якого народжуються злочинні бажання.

Дикий вибух жадиби, що охопив звичайного сільського "бадіку", сприймаємо як вияв не індивідуального, а колективного підсвідомого, бо ж авторка ніде не згадує про особистий досвід Георгі, що міг би підготувати цей вибух. Вона веде мову про гріховне в самій природі людини, яка з пра-

віків піддається владі ілюзорних цінностей. Архетип золота, обожнювання золотого теляти як символ бездуховності, жага багатства, не контрольована розумом чи етичним почуттям, – це, за логікою викладу, шлях у нікуди, в безодню зла.

Поряд із годинником ідею незворотності часу, наближення до фатальної межі втілюють у новелі біла дорога, якою рухаються подорожні, коні, що несуть юнака назустріч загибелі (кінь, за М. Еліаде, – міфічний образ смерті [6, с. 173]), ріка, спокійний плін якої таїть у собі небезпеку.

Уперше Николай відчув холодний подих смерті, коли надумав скупатися в гірській Молдаві. Якесь таємниче "щось" (влада Танатосу) манило його до ріки – "неначе формулювалось у бажання віддатися тій воді, мов притягаючій силі-потузі. Але лиш через одну-одніську хвилинку. В слідуєчій уже стрясло ним якимсь жахом..." [8, с. 350].

Найдавніші міфи фіксують полісемантизм образу ріки. Це і символ часоплину, і вододіл між світами, й загроза забуття земних радощів, "метафора смерті" (С. Аверинцев). Усі ці архетипні значення міфологеми води поєдналися у відчутті жаху юнака, і він раптово, під дією могутнього інстинкту життя промовив до чоловіка, котрий допитливо дивився і „мов вижидав чогось-то”: „Не буду вже нині купатися” [8, с. 350].

Наступна загроза життю Николая пов'язана з міфологемою лісу. За висновками вчених, "ліс – одне з основних місць перебування надприродних сил; через ліс проходить шлях у потойбічний світ" [4, с. 279].

О. Кобилянська чітко фіксує фатальний момент у трагічній долі юнака, ознаменованій рухом згори донизу, входженням у цей магічний, містеріальний простір: "Вони находилися на верху гори перед лісом, мов перед темним світом глибокого мовчання" [8, с. 354].

Хронотоп, що в ньому поєднується ліс як царство Хаосу, розгулу сил, ворожих людині, та ніч як час панування темряви, вивільнення енергетики зла, "символ фізичної смерті" [9, с. 60], посилює відчуття фатальності, невідворотності здійснення злочинного наміру.

Епізод убивства підготовлений усім попереднім ходом подій.

Послідовно відтіняючи контраст між світлою життєлюбною натурою Николая і дивною поведінкою Георгі, над якою хлопець навіть не замислюється, О. Кобилянська виділяє грубий, але глухий, тремтячий голос зловмисника, що схиляється над годинником, намагаючись оволодіти вмінням розпізнавати час, важкий віддих Георгі, коли він "мов борюся з невидимою силою", очі, які зраджували всевладну дію підсвідомого: "...Николай перелякався тих очей. Ніколи в житті не бачив він такої страшної жадови, як у цій хвилині в очах свого ученика" [8, с. 351].

Інша психологічно навантажена деталь, що увиразнює контраст у зображенні персонажів, а ширше, на рівні протистояння міфологем дня й ночі як символів життя і смерті, – це сприйняття ними містичної часової позначки три чверті на першу. Для Николая це ясний сонячний день, "вполудне", в хаті матері, для Георгі – "опівночі", в час владарювання сил темряви.

Цікаво, що, відтворюючи деталі портрета Георгі (блискучі, неспокійні, жадібні очі, "сильна, вдвоє згорблена маса", "величезні плечі", порівняння з волохатим павуком), О. Кобилянська водночас навіює читачеві паралель із біблійним братовбивцею Каїном. Характерним у цьому плані є момент, коли щирий і простодушний юнак, бажаючи розвіяти похмурий, злісний настрій візника, "схилився, щоб поглянути в лице чоловікові. Але не доглянув. У тій хвилі цей схилив голову ще глибше на груди й не відповів" [8, с. 358].

У Книзі Буття читаємо: "І сильно розгнівався Каїн, і обличчя його похилилось. І сказав Господь Каїнові: "Чого ти розгнівався, і чого похилилось обличчя твоє? Отож, коли ти добре робитимеш, то підіймеш обличчя своє, а коли недобре, то в дверях гріх підстерігає. І до тебе його пожадання, а ти мусиш над ним панувати"" [3, с. 4]. За Біблією, похилити обличчя означає не бути прощеним, посумніти; підняти обличчя – бути прощеним [3, с. 4].

Георгі не зумів запанувати над своїми гріховними помислами, піднятися над ними, і жаданий час по півночі, замість стати моментом очікуваного щастя, став моментом початку руйнування його психіки.

"Логікою багатьох своїх творів, – підкреслюють дослідники творчості письменниці, – Ольга Кобилянська доводить, що відступ від Бога, віками вироблених норм людської поведінки, усталених звичаїв і традицій неминує призводить до руйнування особистості і вчинення найтяжчого гріха" [2, с. 32].

Паралельно з відстеженням поведінки Георгі О. Кобилянська небагатьма штрихами окреслює рух душі Николая, котрий постає в новелі живим утіленням віталістичної енергії буття. Юнак мріє

про кохання, очікує радісної зустрічі з матір'ю, упивається красою нічного лісу, осяяного світлом місяця. Згідно з народними віруваннями, місяць уповні діє чари, і Николай сподівається побачити "яке чудо". Нагромадження цих світлих образів різко контрастує з реальністю, з тим відчуттям напруги, в якому О. Кобилянська постійно тримає увагу читача. Насторожує авторська репліка, що нагадує про можливі страхоття, які підстерігають людину в нічному лісі: "А Николай йде лісом і неначе чимраз глибше в більшу темін потапає" [8, с. 356]. Тривожно сприймається й опис урочистої з'яви місяця: "Великий, пишний, розкішний, просто осліплюючий ... і жде" [8, с. 357]. Користуючись мовою натяків, підтексту, спираючись на архетипні засади міфологічного народного мислення, О. Кобилянська відтворює своєрідне зближення Космосу з його одвічним спокоєм, упорядкованістю, і Хаосу, що представляє світ людських пристрастей. Величний небесний купол немовби опускається донизу й остерігає землю від очікуваних жахів, місяць мандрує лісом, і Николай раз у раз бачить його перед собою між деревами.

Дивний стан душі юнака, в якому переплелися радощі й смуток, захоплення величчю лісу і якийсь неспокій, передається віршем "місячного" звучання:

*Тиха, замріяна, місячна ніч
Душу чарує мою.
Йду даліні невідомій навстріч –
Тугу у серці таю... [8, с. 360].*

Нічний ліс настільки переповнений таємничою тишею, що Николаю раптом забажалося порушити, оживити її: "Якась неначе нелюдська сила розширяє йому груди, і він гукнув на церковну ноту: "Господи помилуй!.." "Господи помилуй!" – перебігло лісом, а відтак сховалося..." [8, с. 357].

Це був голос із глибини підсвідомого, могутній вибух інстинкту життя, що, не досягнутий свідомістю, стихійно прорвався молитвою, благанням до Господа. І ця молитва з найпотаємніших глибин серця викликала панічний жах зловмисника: "Паничу! – кликнув заляканим, зворушеним голосом. – Паничу, мовчть!" [8, с. 357].

Важливу роль у розгортанні сюжету новели відіграє й нічне неспання Николая, що до краю розлючує Георгі, який не може дочекатися, коли ж нарешті юнака охопить сон ("Спите, врешті, паничу?", "Спите? – гукнув. – Котра година?"). Нічне неспання, – підкреслює О. Шейніна, – це символ перемоги духу над потребами тіла. Воно небезпечне, але необхідне. Це сутичка з силами зла, виклик смерті, перемога над нею [9, с. 62]. Не піддаючись сну, Николай інтуїтивно протистоїть наступу зла, стримує чи, скоріше, віддаляє загрозу смерті.

Відкритий двобій добра і зла, що завершується тимчасовою перемогою сліпої темної сили, актуалізує роль місяця як носія архетипної пам'яті й символу неминучої розплати за злочин: "Місяць свідок!.. Місяць..." [8, с. 361].

Злочин стався о третій чверті на першу після півночі, і годинник зафіксував межу, що пролягла в цю мить між двома світами – життя і смерті – для Николая фізичної, а для Георгі моральної. Убивця сприймає зупинку годинника як "незначне з'явище" ("Треба покрутити... – сказав до себе..."), він ще не усвідомив фатальної ролі означеного моменту в своїй земній долі. Не лякає вбивцю і блиск місяця, що "неповоротно" дивився з неба. Тільки згодом до нього дійде весь жах скоєного.

Після вбивства Николая Георгі "завернув фіру й вернувся назад до лісу" [8, с. 362]. Художнє чуття письменниці спонукає її повернути злочинця, що вже переступив межу між живим і мертвим світами, в ліс – у це містичне царство темряви і смерті.

Георгі до і після вбивства Николая – це немовби дві різні істоти: перша охоплена жадобою, засліплена блиском золота, бездуховна, друга маркує початок прозріння і покути. Перша не знала Бога: "Гріха я не боюся" [8, с. 360], "Господа не боюся" [8, с. 361]. Другий Господь явився у сьайві місяця – безжального свідка, невсипущого Божого ока.

Непрощенність грішника підкреслюється повторюваною портретною деталлю, що продовжує аналогію з Каїном. Дружина, скривджена жорстоким чоловіком, який став п'яницею, виказує його таємницю людям.

Кінцівка новели увиразнює відмінність між людським і Божим судом. У згідних словах Георгі, звернених до жінки, яка порушила обіцянку мовчати, "Ти гірша за мене" – натяк на мізерію земного порівняно з небесним. Адже Георгі відбуває покуту перед Вищим Суддею, і людський суд уже нічого не важить для нього. Розкривши таємницю чоловіка перед людьми, жінка покарала тільки себе і своїх дітей.

У словах убивці, якими він прощається з дітьми, – проблиск надії. Може, Господь зглянеться на молитви цих чистих душ? "Моліться за мене. Моліться ясними, білими ночами, як місяць уповні стане. Ви моліться. Може, це через вас Господь простить мені. Ніхто не бачив, не чув мого гріха. Він один його через місяць задрів. Моліться, він почує..." [8, с. 369].

Новела "Місяць" – це глибокий філософський розмисел О. Кобилянської над складними проблемами гріха і покути, істинних та ілюзорних цінностей, духовної сліпоти і прозріння, неймовірних душевних мук людини в її поверненні до Бога. Проникливість психологічного аналізу досягається у творі новаторськими прийомами художньої конкретизації архетипної символіки та міфопоетичних образів.

Література

1. Аверинцев С. Софія. Логос. Словник. – К.: Дух і літера, 2004. – 636 с.
2. Антофійчук В., Волощук Дж. Проблема гріха і покарання у творчості Ольги Кобилянської // Ольга Кобилянська – письменниця і громадянка: національне і загальнолюдське. Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 216-217. – Чернівці: Книги-XXI, 2004. – С. 32-34.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. – UBS 1990. – U.B. VO53 UK. – 296 с.
4. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
5. Демченко І. Особливості поетики Ольги Кобилянської. – К.: Твім інтер, 2001. – 208 с.
6. Элиаде М. Космос и история. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
7. Кирилук С. Ольга Кобилянська і світова література. – Чернівці: Рута, 2002. – 174 с.
8. Кобилянська О. Місяць // Кобилянська О. Твори. У 5 т. – К.: ДВХЛ, 1963. – Т. 4. – С. 345-369.
9. Шейнина Е. Энциклопедия символов. – М.: Торгсинг, 2003. – 592 с.